

„A kutatói érdeklődésemet végig meghatározta, hogy vidéken születtem...”

Ö. Kovács Józseffel Rigó Róbert beszélget

– Ha jól tudom, Kecskeméten születél és Izsákon nőttél fel, majd a tanulmányaid befejezését követően a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban dolgoztál, tehát kecskeméti, környékbeli kötődésű vagy.

– Három évig dolgoztam Kecskeméten, 1983-tól 86-ig a levéltár központjában, és aztán hét évig a kiskunhalasi részlegben.

– Iványosi-Szabó Tibor volt ebben az időszakban a megyei levéltár igazgatója, kollégád volt Tóth Ágnes, és talán még Romsics Ignáccal is találkozottál a levéltárban.

– Találkoztam, de szerintem ő 1976 táján elment a levéltárból.

– Milyen emlékeid vannak a Bács-Kiskun Megyei Levéltárról és erről az időszakról? Mit adott neked szakmailag, indulásképpen ez az intézmény?

– Nem a közhelyszerűség mondatja velem, hogy abszolút meghatározó volt az a tíz év. Gyakorlatilag én később – amikor már tanítottam is – mindig ide nyúltam vissza. Lényegében én mindig kicsit levéltárosnak éreztem magamat, mert azt gondoltam az egész tanítási tevékenységről, az egyetemi oktatásról, hogy az csak akkor működik, ha az ember közben megmarad intenzíven kutatónak is. Egészen fiatalon – már 1975–76 táján –, amikor Esztergomba jártam középiskolába, a kollégium mellett volt a megyei levéltár, és ott a magyar–történelem szakos tanárnőm, Ortutay Andrásné a megyei levéltár igazgatójának a felesége volt. Úgy éreztem, hogy ekkor követtem el az első pályatévesztésem, mert elmentem egy műszeripari szakközépiskolába, egy bentlakásos kollégiumba, ott éltünk a nap 24 órájában, és rájöttem, hogy ez egy nagy tévedés volt. A tanárnőm, Ortutay Andrásné azt mondta, hogy nem kellene innen elmen-nem, javaslatára én lettem a kollégiumban a könyvtáros, és rendszeresen, a tanórán túl is foglalkozott velem. Ismét megtapasztaltam, hogy igazából nincs negatív helyzet, az ember mindenképp tanulhat. Ilyen módon egyszer átvitt a levéltárba, igazából akkor jártam életemben először levéltárban – ezt most nem szeretném túlhangsúlyozni, de ez az élmény azért megfogott. Tehát már tudtam azt, hogy mi az a levéltár. Majd amikor Szombathelyre kerültem, amit egy kicsit újabb rossz döntésnek gondoltam, ott akartam hagyni, de akkor is adódtak jó emberek, akik azt mondták, hogy azért itt is lehet dolgozni, itt a kőszegi és a szombathelyi levéltár. A kőszegi levéltárban kötöttem ki a tanárom javaslatá-

ra. Ott ismerkedtem meg Bariska István igazgatóval, majd a többi levéltáros kollégával is. 1980-tól aztán rendszeressé vált, hogy az időm nagy részét ott töltöttem. Ezt így éltem meg, és most is így emlékszem erre. A szakdolgozatomat a 18–19. századi, szombathelyi zsidóság betelepedéséről, társadalomtörténetéről írtam. A kutatói érdeklődésemet végig meghatározta, hogy vidéken születtem, a családi előzmények miatt is mindig erről voltak tapasztalataim. Az agrártársadalom peremére születtem anyai és apai ágon is. Tehát ösztönösen is alulnézeti szempontból láttam a világot. Amikor a kutatási témákon gondolkodtam, hogy mivel is lehetne foglalkozni, engem soha nem érdekelt olyan intenzíven, hogy beszéljük meg még egyszer, mi is történt a Kiegyezés idején, a politikai döntések igazából nem érdekelték. Népművelés szakot is végeztem, jó tanáraink voltak, és érdekes témákról tanultunk. Akkoriban a népművelési gyakorlatok során kötelező volt a falujárás, az országjárás. Kiss Gyulával sorba látogattuk Szabolcstól Baranyáig a leszakadó térségeket. Ezek során elég töményen tapasztaltuk meg a szociográfiai szemléletmódot, és azt, hogy a településeken igazából látszik mindenféle korszak lenyomata és politikai döntés következménye. Ezek sokszor elég keserű tapasztalatok voltak. Tehát a családi indíttatásom és a környezetemben lévő tanárok szakmai bábáskodása is ebbe az irányba terelt. Nyilvánvalóan az is szerepet játszott a témaválasztásomban, hogy Szombathelyen forrásszinten például nem lehet foglalkozni az országgyűlések történetével. Adott volt egy konkrét tér, egy hely, az életmód, tehát ez volt már akkor is a fő érdeklődési területem. Tanultunk szociológiát is, ami a korszakból fakadó nyilvánvaló korlátaival együtt is, a társadalmi jelenségek, problémák felé terelt. Elég intenzíven foglalkoztunk a szociológiával, elméleti kérdésekkel is, ez adta azt az érdeklődést, hogy túllépjek a szűk történetkutatósi szempontokon, módszereken.

Mivel szombathelyi témából írtam a szakdolgozatomat, a Vas Megyei Levéltár igazgatónője, Kiss Mária írt egy ajánlólevelet Vácra, mert azt hallotta, hogy ott keresnek levéltárost, és írt Kecskemétre is. Mindkét helyről pozitív visszajelzést kaptam, hogy fogadnának. Döntenem kellett, hogy most elmegyek Vácra, vagy visszamegyek Kecskemétre. Az utóbbi mellett döntöttem. Így kerültem 1983 augusztusában Kecskemétre a levéltárba, ami azért más kihívás volt. Úgy értem, hogy már nemcsak a kutatói örömök és az érdeklődési területem volt a meghatározó, hanem a levéltárral mint hivatallal is meg kellett ismerkednem, és bekapcsolódnom az ilyen jellegű feladatokba is. Sikerült megtalálnom az egyensúlyt a munkámban, az 1945 utáni iratokkal kellett foglalkoznom mint levéltáros, és az irattárak ellenőrzésével is a megye egész területén. Ez a sajátos tapasztalat tulajdonképpen ismét megerősítette bennem a vidék iránti fokozott érdeklődést, elköteleződést. Érdekelt az akkori jelen, és főleg a vidéki, falusi társadalmi problémák. Akkoriban a 18–19. századdal foglalkoztam, abból akartam továbbra is kutatómunkát végezni, aztán elmentem az egyetemre. Akkor még tudatosan nem akartam a 20. századdal, főleg az 1945 utáni időszakkal foglalkozni, talán azért sem, mert a rokonságomhoz tartozott anyám révén Rácz Sándor, az 1956-os Munkástanács egyik elnöke. Úgy 5-6 éves koromtól képbe hoztak a szülők, hogy ez egy kényes téma, és majd erről,

ha megfelelő korú leszek, akkor beszélünk. Igazából aztán maga Rácz Sándor mesélt nekem erről 14 éves koromban. Attól kezdve elég intenzív kapcsolatban voltam vele, és tudta, hova készülök, hogy történetkutatással foglalkozom. Azt mondta, hogy 1945 utánal nem biztos, hogy foglalkoznom kellene, mert az annyira hazugságtörténetek sora, és ez is jelentős mértékben terelt engem más korszakok irányába. Mint született akkori ellenzéki, persze, hogy érdekelt minden, ami 45 utáni, de egy másik nézőpontból. Mivel tudtam, hogy erről nyilvánosan nem lehet beszélni, ez úgy hidegen hagyott. Aztán más kérdés, hogy később ez miért lett érdekes.

– *Az ipsiszaki tapasztalataid, élményeid, kapcsolataid révén az agrártársadalomhoz, a parasztsághoz vannak-e kötődéseid, ami miatt elkezdted ezzel később foglalkozni?*

– Ez nem volt tudatos. Ha most ezt utólag mérlegre teszem, a legutóbbi téma-választásom – a paraszti társadalom felszámolása, az 1956 utáni kényszerkollektívizálás – jóval később, 1999-ben történt, amikor a Miskolci Egyetemen voltam, és az egyik kollégám nyugdíjba ment, aki az 1945 utáni történelemmel foglalkozott. Gyakorlatilag kellett a helyére valaki, és a nálam fiatalabbak azt mondták, hogy ők nem szívesen foglalkoznának az 1945 utáni időszakkal. Akkorra már a külföldi ösztöndíjas kutatási lehetőségek megnyíltak, ahol intenzíven foglalkoztak jelenkortörténettel, módszertani szempontból is más nézőpontok jelentek meg, és közben úgy adódott, hogy a göttingeni intézetben hónapokon keresztül jelenkorkutatókkal voltam körülveve. Sok mindent elolvastam, és a beszélgetések révén ismertem főbb vonalakban a hazai jelenkortörténet-kutatás helyzetét, de az erősen más volt, mint amit a nyugatnémetek a keletnémet 1945 utáni történelemmel műveltek. Ezt ott megtapasztaltam. Akkor rájöttem – úgy 99 táján, hogy ha valami nagyon érdekel engem, akkor ez az. Sőt, ez egy identitáskérdés is volt számomra. Az nyilvánvaló volt, hogy a korábbi társadalomtörténeti érdeklődésem meg fog maradni, de akkor eldőlt, hogy váltok a 18–19. századról az 1945 utáni időszakra. Persze mára ebből az lett, hogy oktatóként 19. századdal is foglalkoznom kell. Akkoriban a jelenkortörténetet illetően azt láttam, hogy a magyar kutatásokban nagy hiányosság van. Például a kommunista, szocialista rezsim magát munkás-paraszt államnak nevezte hivatalosan, de a munkásságról és a parasztságról nem lehetett igazából modern szemléletű munkákkal találkozni. Akkor ebből a felismerésből fakadóan a munkásság kutatása került középpontba, német–magyar összehasonlításban. A választott mintaterület a lakóhelyem, Gödöllő miatt is a Galga mente lett. Megnéztem a Pest megyei forrásokat, és abból azt éreztem, hogy azért ebből sokkal több is kijöhet. Aztán ebből lett egy OTKA-kutatás, és azóta ezt a témát kutatom. Így kezdtem el foglalkozni a kollektívizálás témájával és az erőszak kérdésével mint elméleti témával. Ennek megint van egy göttingeni előzménye, ahol egy akkori – a hajóskapitányságot otthagyo – német kutató kapott egy elég nagy összeget *Az erőszak a történelemben* című kutatásra. Egyszer beszélgettem vele, és megkérdeztem, hogy őt miért érdekli ez a téma, és a hajóskapitányságot miért hagyta ott, és lett történész. Elmondta, hogy a nagyanyja Mengele köréhez tartozó orvosnő volt, és őt mindig is nagyon foglalkoztatta ez a súlyos teher, ez a megbélyegzettség, és ezért kezdett ezzel a témával foglalkozni.

Egy-két kutatási eredményt a kezembe adott, majd én is elkezdtem szisztematikusan foglalkozni az erőszak történeti kérdéseivel, és ezt az elméleti tapasztalatot próbáltam a magam 1945 utáni magyarországi kutatásaira rávetíteni. Konkrétan így ütköztem a kollektivizálás témájába, ebből a nézőpontból. Azt végig sejtetem, hogy amikor az 1958 és 61 közötti időszakban, amelyre vonatkozóan az úgynevezett tsz-szervezést vagy a *mezőgazdaság szocialista átszervezése* kifejezést használják, életszerűen másként történtek a dolgok. Tehát van egy nagy ugrás, mintha 1,6 millió magángazdaság csak úgy eltűnt volna. Ezt az óriási társadalmi változást nem éreztem életszerű ábrázolásnak a különböző történeti munkákban – és most nem beszélek azokról a nyilvánvaló torzításokról, hazugságokról, propagandisztikus szövegekről, amiket nem is vettem figyelembe. A nevesebb, jó kutatók is kikerülték ezt a témát, mások kutatásaira, írásaira támaszkodtak. Ezen okok miatt döntöttem úgy, hogy akkor ezt nézzük meg szisztematikusan, hogy mi történt vidéken 1958 és 61 között. Ennek a döntésnek persze része volt az is, hogy amikor otthon a szülőket vagy másokat kérdeztem, az általuk elmondottakból is világos volt számomra, hogy itt ez miként, hogyan mehetett végbe. Azt is meg kell említenem, hogy amikor anyámat megkérdeztem, azt mondta, igen, ő is kapott fenyegetést, hogy majd engem kitaposnak belőle. És akkor állt bennem össze, hogy én 1960 áprilisában születtem, és anyámnak ez a természetes, hirtelen jött emlékezetmorzsája teljesen szinkronban volt a korabeli történetekkel. Aztán apámat is megkérdeztem, és kiderült, hogy nekik gyakorlatilag szinte semmijük nem volt, nem volt mit nagyon bevinni a térszbe, de azért ők is belekényszerültek a „szövetkezetbe”. Apám elmondta, ő is azt választotta, hogy napokig, hetekig megpróbált hajnalban eltűnni a határban, hogy ne találják meg az agitátorok, ezek az utalások számomra a kutatásaim során visszaköszöntek. Mindez „csak” egy személyes családtörténeti adalék. Arra azért próbáltam végig vigyázni, hogy ezt a személyes szálat nem akartam megjeleníteni. Ez is egy lábujjgyezet.

– *Ott tartottunk, hogy a kecskeméti levéltár, mint szakmai műhely, mit jelentett számodra?*

– Kecskemétre a földrajzi elhelyezkedése miatt is jó helyre kerültem, mint egy napsütéses, mosolygós időszakra emlékszem vissza. A levéltárban a Klapka utcában és a Kossuth téren, a városházán is dolgoztam, mindkét telephelyen. A munkaköröm is változatos volt, dolgoztam a könyvtári részen és a kutatószolgálatban is, így sok mindenre rálátásom volt. Mindenképpen meghatározó volt Iványosi-Szabó Tibor igazgató hozzáállása, hogy hagyott bennünket kibontakozni, ez szemmel látható volt. Voltak nyilvánvalóan világos határok, de ezt a jó értelemben vett önállóságot és feladatcentrikusságot mindannyian érezhettük. Nekem teljesen pozitív az emlékezetem erről az időszakról. Amellett voltak kiváló levéltári kezelők, akik szó szerint megtanították az emberrel a hivatali ügyintézés, ami sokak számára riasztó, de egy idő után rájön az ember, hogy enélkül nem működik a levéltár. Én nem voltam akkor sem egy hivatalnoktípus, de azért törekedtem megfelelni az elvárásoknak. Lényegében a levéltárban kezdtem el publikálni, részben még a Vas megyei kutatási eredményeket, amiket átvittem Kecskemétre. Ebben is támogattak, például Bálintné Mikes Katalin – akivel egy-

más mellett dolgoztunk a könyvtárban –, és azt mondta, hogy szívesen elolvassa a szövegemet, és ízekre is szedte, ami nekem akkor sokat jelentett. Vagy az az igényesség, hogy Tibor, amikor leadtunk egy kéziratot, azt alaposan lektoráltatta, például Varga János, Vörös Károly és Szabad György lektorálták az első munkáimat. Ezek nem formális lektori vélemények voltak, ma is előttem vannak ezek a gépelt oldalak, sőt, még meg is vannak otthon valahol. Tehát ezeknek éreztem a súlyát, és a pályám elején ez nagyon fontos volt számomra. Ekkor szembesültem vele, hogy hiába tanul az ember akárkiktől a főiskolán vagy az egyetemen, a gyakorlatban derül ki, mit is jelent a megfelelő, a szakszerű szöveg, a lábjegyzetek. Ezeket minden mesterségben meg kell tanulni, itt is. Még nem volt számítógép, ezek még fáradságosabb műveletek voltak. Több olyan munka volt, ami az egész kollektívát érintette, ezek a csapatmunkát erősítették. Szó szerint nagyon élveztem ezt az időszakot úgy összességében.

– A téma adott volt, hoztad magaddal a szakdolgozati témát a Duna–Tisza közére?

– Szó szerint ez volt a fő csapásirány. Ezt akartam továbbvinni, egyszerűen, mert érdekelt. Úgy adódott, hogy engem mindig a tabutémák érdekelték, mert akkor a 70-es évek végén, a 80-as évek elején az úgynevezett zsidókérdés abszolút tabunak számított. Engem ez vitt el már Szombathelyen is ebbe az irányba, maga a tabusítás érdekelt, nyilván a fiatalokat ez mindig is jobban foglalkoztatja. Ugyanezért érdekelt a kollektivizálás is, csak az egy későbbi kérdéskör. Úgy is felfoghatom, hogy tulajdonképpen mindkét csoport, akár a zsidóság, vagy a bizonyos értelemben másodrangú-rendű állampolgárnak tekintett parasztság a lenézett kategóriába tartoztak. Az érdeklődésemben ezek így találkoztak természetes módon. Egy értelmes, szakmai kihívásnak tartottam, és a 80-as években eziránt megvolt az igény. 1985-ben kiadták, Aczél Györgyék engedték, hogy megjelenjen *A zsidókérdés Kelet-Közép-Európában* című, külföldi tanulmányok fordítását tartalmazó kötet, majd a hatalom bezúzatta. De ez a pár nap vagy hét, ami eltelt, elég volt arra – én is Kecskemétről fölutaztam Budapestre –, hogy megvegyem. Jellemző volt a Kádár-kori kultúrpolitikára, hogy kiengedtek egy információt, majd visszaléptek, a húzd meg, ereszd meg politikája, ez a kettősség végig jelen volt. A zsidóság megtelepedése, beilleszkedése érdekelt, meg akartam nézni, hogy a Duna–Tisza közén ez hogyan alakult. Így ütköztem Hornyik János munkásságába. Hornyik maga is írt, az 1850-es években, a jegyzetei alapján egy kecskeméti zsidóságtörténetet, ami kiadatlan volt, és ezt kiadtuk egy külön levéltári füzetben.¹ Szabad György volt ennek is a lektora, mert én az egyetemen nála írtam a szakdolgozatom, ő volt a témavezetőm. Voltak más mellékkutatásaim is, például a Helvécia történetével is kapcsolatos Weber Ede élete. A fő irányként, egyre tudatosabban, a zsidó társadalomtörténettel foglalkoztam a 80-as évek második felében. Nem gondoltam, hogy mindenáron doktorálni akarok, ez egy praktikus szempont lett a rendszerváltozás környékén. 1988–89-ben aktívan belesodrótam – mondjuk így – a politizálásba, és nem sokon

¹ Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Ö. Kovács József. Levéltári Füzetek II. Kecskemét–Gyula: Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1988.

múlt, hogy máshol kössek ki, mert ott voltam 1988. március 5-én a kiskunmaj-sai nevezetes tanácskozáson Kozma Hubáék lakásán, ahol lényegében – mint később magam is megtudtam – az MDF első vidéki összejövételén voltunk. Jellemző módon erre, tehát a tiltott viselkedésre, a munkahelyemen megjelent politikai hatalom képviselői, így egy rendőrtiszt is rögtön felhívta a figyelmemet. A későbbi politikai és kulturális elit nem egy képviselője ott volt, Bihari Mihály-tól, Csorkán, Rácson keresztül Závada Pálig, Debreczeni Józsefig. Éppen most 30 éve volt. Visszakanyarodva, végig megvolt bennem, hogy én a Duna–Tisza közí városi zsidóság kérdéskörét meg akarom írni rendesen. Aztán adódott egy konkrét ösztöndíj-lehetőség, az MTA Soros-ösztöndíjasa voltam, két éven keresztül kutattam ezt a témát. A 80-as években azok körében, akik ezzel foglalkoztak, elfogadott normának számított, hogy mindenki a polgárosodással foglalkozott.² A polgárosodás gazdasági, civilizációs, politikai, társadalmi jelentéstartalmáról rengeteg publikáció jelent meg akkoriban.

– Később a környező városokban is születtek monográfiák a zsidóságról, például Novák László Ferenc írt a nagykőrösi, Végső István és Simko Balázs a kiskunhalasi zsidóságról, de ezek már jóval a rendszerváltás után születtek. Te alaposan megelőzted ezt a hullámot.

– Meghatározó volt, hogy 1985–86 táján informálisan lehetett már arról hallani, hogy vannak a szakmán belül olyan Pesten tömörülő kollégák, akik a történészmasterséget másként szeretnék művelni, akik leginkább Hajnal István munkásságát állítják a középpontba. Később ebből a csoportosulásból szerveződött meg a Hajnal István Kör. Ha jól emlékszem, 86-ban volt az első salgó-tarjáni összejövétel, ahol ott voltam, és ilyen módon alapító tag lettem a Hajnal István Körben. Akkor tudatosult bennem egyértelműen, hogy van a társadalomelméletek szempontjából a külföldi trendeket ismerő történészek köre, és van sok szorgos levéltáros, muzeológus vidéken, akiknek esetleg nincs akkora elméleti fölkeszültsége, külföldi tapasztalata, de a kettőt logikus egyesíteni. Ez nem jelenti azt, hogy vidéken ne lehetne tisztességes, elméletek útján, idegen nyelvi munkák alapján dolgozni. A 18. századi téma kutatásához szükség volt a latin nyelvre, ezért már Szombathelyen elkezdtem járni egy tanárnőhöz, majd Kecskeméten is folytattam, Salánki Istvánhoz jártam, aki a Piarista Gimnázium latintanára volt, hozzá jártam évekig, így már egész jól tudtam ezekkel a szö-vegekkel bánni. Közben németül és angolul is tanultam, igazán akkoriban érle-lődött meg bennem az, hogy az idegennyelv-tudás nagyon fontos. Ahogy lehe-tett, én is törekedtem arra, hogy külföldi tapasztalatokat szerezzek, konkrétan 1985-ben a svájci származású Wéber Ede munkásságával kapcsolatos kutatás adott erre lehetőséget, amikor a Helvéciai Állami Gazdaság finanszírozásában

² Zsidók a Duna–Tisza közén. Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század. Kecskeméti Lapok, Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1996.

a svájci – Magyarországon, Budapesten működő – nagykövet révén jutottunk ki.³ Anyám attól félt, hogy kint maradunk.

– *Utazott az egész család?*

– A feleségemmel mentünk, de jellemző módon eszünkbe sem jutott, hogy kint maradjunk.

– *Mennyi időt töltöttetek Svájcban?*

– Nem volt egész két hét, 10 napot. Ez akkoriban a szürkéből a színesbe való átmenetet jelentette. Svájcban színes volt a világ, kulturált és tiszta, svájci óramű-pontossággal működött minden, nekünk nagy élmény volt.

– *A levéltári munkád mellett tovább tanultál, az ELTE történelem szakára jártál, ott is ezt a témát vitted tovább, kisdoktorit szerezteél.*

– A taxisblokádnál védtem meg az egyetemi kisdoktorimat.

– *Mi motivált, hogy levéltárosként tudományos irányba menj tovább és a kandidátusi címet is megszerezd?*

– Mert érdekelt. Nem azért publikáltam, hogy minél több publikációm legyen, az akkori rendszer nem úgy működött, mint a mostani. Ami érdekelt, azzal foglalkozhattam, és a munkám elvégzésén túl, amennyi időt csak lehetett, erre fordítottam. Szenvedélyes kutatóvá váltam, és szerintem ez azért működött – most már végképp ezt mondom, a pálya vége felől visszatekintve –, mert csak minimális kapcsolataim voltak, nem voltak zavaró tényezők sem, mint például internet, mobiltelefon.

– *És közben dolgoztál a levéltárban.*

– Később a társadalomtörténészek Hajnal István Köréből sokakkal személyesen is elég jó kapcsolatba kerültem. Mindig azt mondták, hogy kell egy jó téma, megfelelő problémafelvetés, és adott térben ezt kell leírni az általad megfogalmazott kérdések alapján. Ez engem megnyugtatott. Módszertanilag megalapozott módon igyekeztem a mikrotörténet, a tapasztalattörténet, a mindennapok világa felé fordulni, tudatosan arra figyeltem, hogy ne hagyományos értelemben vett helytörténeti munkát végezzek – amit mind a mai napig lenéznek –, hanem egy problémának a helyben való vizsgálatára törekedtem.

– *És ehhez jött hozzá a nyugati-európai kutatóintézetekben szerzett tapasztalatok alapján az ő módszertani, szemléletmódbeli megerősítésük?*

– Így van, konkrétan a Hans Medicknek ott van egy híres munkája, az a címe, hogy *A lokális történet mint általános történet*.⁴ Főként a földrajzosoktól tanultam,

3 Hulej Endre–Ö. Kovács József: *Wéber Ede és Helvécia*. Egy svájci polgár Magyarországon. Helvéciai Állami Gazdaság, Kecskemét, 1987. A kötet németül is megjelent.

4 Hans Medick: *Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900*. Lokalgeschichte als allgemeine Geschichte. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1996.

ahogy ez a *Bevezetés a társadalomtörténetbe* kötetünkben⁵ olvasható, Tímár Lajos tollából elsősorban, hogy az angolszász világban nem a helyi kifejezést használják, hanem a lokálist. Ennek eleve más az üzenete, meg a tartalmi jelentése is.⁶ Tehát, hogy mi adta a motivációt? Ha valamit elkezdtem, azt megpróbáltam befejezni. Halason ez rendesen kibővült Szakál Aurél múzeumigazgató révén 1993-tól, amikor már eljöttem. Mintegy 10 évig tartott Kiskunhalas kutatása, több kötetet is kiadtunk, végig meghatározó volt ebben az, hogy benne élünk, benne élek a jelen korban, egy tájban, és annak a milliónek a mechanizmusát próbáljuk megérteni, megmagyarázni, és nem fölülnézeti szempontból.⁷ Visszatérve a tudományos címekre, nem voltam soha hivatalos doktori iskola hallgatója. Ahogy jöttek a publikációim, és adódott a lehetőség, benyújtottam az értekezéseimet. Például a kandidátusit, azt egészen konkrétan azért nyújtottam be, mert azzal másfél nap kutatónap járt, és ez engem nagyon motivált. Ez volt az egyik döntő dolog, a másik, hogy azt lehetett hallani, hogy aki a kisdoktori címét meg akarja tartani, az vagy kandidátusi címet szerez, vagy a régít átminősítik, de az már nem számít tudományos fokozatnak. Ezért a kisdoktorimat továbbfejlesztettem, és megvédtem egy régi rendszerű kandidátusi munkát 1993. november 7-én. Ezt követően már Miskolcon dolgoztam 93-tól 2011-ig.

– *Hogy jött ez a váltás?*

– A miskolci munkavállalás földrajzilag is egy nagy lépés volt. A Hajnal István Körben alapító tag voltam, illetve az egyesület titkáráként három évig intenzív szervezőként is többekkel kapcsolatba kerültem. Az 1991–92 táján szerveződő miskolci bölcsészkar kapcsán említette a későbbi tanszékvezetőm, Faragó Tamás, hogy lenne ott egy állás, menjek Miskolcra oktatni. Nem is kérdeztem meg a részleteket, úgy fogtam fel, hogy ez Miskolcra költözést jelent. Ezért nemet mondtam, de a részleteket nem tisztáztuk. Közben fél évig Budapesten voltam ösztöndíjas, a Monarchia zsidó társadalomtörténetét vizsgálhattam, illetve 91 táján az ELTE-n Komoróczy Géza, a Hebraisztikai Tanszék vezetője meghívott, hogy tartsak ott 18–19. századi zsidó társadalomtörténeti órákat. Később azt mondta, hogy jó lenne, ha elkezdenék héberül tanulni, aztán én ezt komolyan vettem, és délelőtti órákat tartottam, délután meg az egyik tanítványom tanított engem héberre. Az volt a szándékuk, hogy előttem „kinyitják” a pályát, és ott kellene majd egy új szemléletű zsidó társadalomtörténeti kutatásban és oktatásban részt vennem. Ebből nem lett semmi, bár később a konkrét állás lehetősége is megfogalmazódott, ami végül nem

5 Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

6 Tímár Lajos: *A brit társadalomtörténet-írás*. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 125–153.

7 Ö. Kovács József–Szakál Aurél (szerk.) *Kiskunhalas története I. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig*. Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2000; *Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból*. Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2001 és *Kiskunhalas története 3. Tanulmányok Kiskunhalasról a 19–20. századból*. Kiskunhalas Város Önkormányzata, Kiskunhalas, 2005.

realizálódott. Akkor ismét összefutottam Faragó Tamással, és megkérdeztem tőle, hogy tulajdonképpen mi is lenne ennek a miskolci állásnak a lényege. Miután a részleteket is megtudtam, arra már igent mondtam. Közben ösztöndíjas voltam Budapesten, és ezen idő alatt költöztünk Gödöllőre, onnan ingáztam Miskolcra.

– *Addig Kiskunhalason laktatok?*

– Igen. Kiskunhalas számomra akarva-akaratlanul egy jelenkor-történeti kutatói terep is volt, ahová mi igazából azért kerültünk, mert a kecskeméti albrétli perspektívából egy kiskunhalasi tanácsi kijelölésű lakás egy konkrét lehetőség volt egy fiatal házaspár számára. Nem terveztük olyan hosszúnak az ott-tartózkodást, de az élet ezt hozta. A kisvárosi körülmények megismerésére kényszerítő időszak volt, az akkori évek rengeteg pozitív és negatív tapasztalatával együtt.

– *Ezt követte a pályádnak egy nagyjából 10 éves miskolci időszaka?*

– Végül több lett belőle, mert hivatalosan 16-17 éves jogviszonyom volt ott, igaz abból jó két évet ténylegesen nem itthon töltöttem. Az első hosszabb göttingeni tartózkodásom alatt, 1997-ben megbíztak, hogy legyek az Új- és Jelenkor-történeti Tanszék vezetője, ami egy újabb, más típusú feladatot, szervezést jelentett. Ebben az időszakban született számos társadalomtörténeti munka. Elsősorban a *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című, a diákok szerint zöld szörnyeteg kézikönyv.⁸ Ezt követően, 2004-ben Debrecenben habilitáltam, ez már a beosztásomból fakadó kötelezettség volt. Azt gondolom a habilitációról – főleg magyarországi értelemben –, hogy csak akkor számít, ha nincs meg. A hiánya akkor jut sokaknak az eszébe, ha át akarják szervezni az intézményt, és embereket akarnak elküldeni. Tehát mindenképpen erősíteni kell magunkat és az intézményt is.

– *Miskolcon akkoriban indult a történelem szak, gondolom, hogy sok munkát jelentett a megfelelő emberek becsatornázása, az oktatás, kutatás, megszervezése.*

– Ha jól számolom, majdnem biztos, hogy az életemben ott töltöttem el a legtöbb időt a munkaviszonyomat tekintve, ingázva Gödöllőről. Ez egy látványos, fölívelő, építkező szakasz volt akkoriban, sajnos mára a demográfiai és egyéb problémák miatt nem éppen rózsás ott a helyzet.

– *Miskolcon a kulturális antropológiai szemlélet elég erős volt, megjelent ez más szakokon, például a történelem szakon is, vagy nem volt ilyen összefüggés?*

– A *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötetünk kapcsán, amikor először végiggondoltuk a koncepciót, egyértelmű volt, hogy a részterületek képviselőit be kell vonni. Ez egy újabb nyitás volt számunkra szakmailag és a személyes kapcsolatokat tekintve is. A könyvben megjelent a történeti antropológiai feje-

⁸ Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

zet, az, hogy Miskolcon a kulturális antropológia jól működött, az világos volt, az ottani kollégákkal nagyon intenzív személyes kapcsolatom volt.⁹ A filmek, a dokumentumfilmek mindig érdekelték, Gulyás Gyula filmjeit, a testvérével, Gulyás Jánossal együtt készített filmjeit már a 70-es évek végétől nyomon követtem.¹⁰ Gyulával ott találkoztunk Miskolcon, ez aztán eléggé meghatározóvá vált, mert jó 10 évvel ezelőtt, néhány éven keresztül, Gödöllőn a középiskolásoknak szerveztünk dokumentumfilm-táborokat. Sára Sándortól, Dárdai Pálon keresztül, elég ismert rendezőket hívtunk meg oda. Tehát ez a szemlélet, érdeklődés megvolt, a diákok nagy része történelem-kulturális antropológia szakos volt. A miskolci bölcsészettudományi képzést egyszerre tartottam szimpatikusnak és kihívásnak. Motivált, hogy sok – másutt helyzetbe nem kerülő – komoly szakembert sikerült megnyerniük, de a kollégák 80-90%-a nem miskolci volt. Mindig azt reméltük, mondtuk is, hogy a válságrégióban egy bölcsészkarra szükség van, annak ott meg kell maradnia. Most úgy tűnik, hogy az élet erre is rácáfol. Úgy érzem, hogy ez nem rajtunk múltott. Egy idő után személyesen is számot vettem azzal, hogy meddig lehet az ingázást fizikailag is bírni, heti 2-3 napot voltam ott, kevés alvással, ami egyre fárasztóbbá vált. Ekkoriban szólítottak meg a Károli Gáspár Református Egyetemről, hogy az ott szerveződő doktori iskolába menjek tanítani mint társadalomtörténész, és akkor három évet ott töltöttem. Ezt követően hívtak át a Pázmány Péter Katolikus Egyetemre, azóta itt vagyok.

A kollektivizálási téma és a vidéki társadalom kutatása egy OTKA-kutatás révén kezdődött, még Miskolcon egyéves alkotói szabadságot kaptam, akkor írtam meg lényegében *A paraszti társadalom felszámolása* című könyvemet, majd egy kicsivel később a dokumentumgyűjteményt.¹¹ Azért született meg, és azért lett olyan vastag mindkét kötet, mert azt világosan láttam már akkorra, hogy ha én ezzel a mondanivalóval szakmailag előre szeretnék lépni és egy hivatalos, tudományos címet szerezni, azzal a Miskolci Egyetemet, az akkori munkahelyemet is erősítem, tehát előre kellett menekülnöm. Ugyanakkor tudtam – ismerve a szakmánk szekértáborait –, hogy csak egy nagymonográfiával és egy komoly dokumentumgyűjteménnyel lehet egy új beszédmódot képviselni, erősíteni ebben a témában. Aztán mint az akadémiai doktori értekezésemet védtem meg ezt 2011 őszén.

– Ezzel a nagymonográfiával az egész korszakot és a vidéki társadalomtörténetet is új megközelítésbe helyezted ahhoz képest, ahogy addig erről a témáról írtak, gondolkodtak. A könyved megítélése – annak ellenére, hogy ez egy alapmű, és megkerülhetetlen – komoly

9 Apor Péter: *Történeti antropológia*. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 443–467.

10 Gulyás Gyula 1993 és 2006 között a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán, a Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéken volt docens.

11 Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúra időszakában*. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall Kiadó, Budapest, 2012 és Ö. Kovács József: *Vidéki Magyarország 1945–1970*. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról. Balassi-Korall Kiadó, Budapest, 2015.

vitákat váltott ki. A vizsgált korszakot is egy más megközelítésben, szemlélet- és megközelítésmódban próbáltad meg elbeszélni. Hogy látod, hogy változott, változik szépen lassan a korszak és a téma megítélése?

– Szerintem egyértelműen változik. Ehhez a témához is úgy álltam, mint a 18–19. századi történeti kérdésekhez. Ha van az embernek egy jó, körülhatárolt témája, vannak azzal kapcsolatosan kérdései, megmondja, hogy milyen források alapján jutott ezekre az eredményekre, akkor az egy adott, érvényes tudás, egy tudományos munka, aminek remélhetően van közhaszna is. Tehát ha valaki ismereteket akar szerezni, akkor egy ilyen szempontból megírt munkát vehet kézbe. Az 1945 utáni kutatásokat illetően világos volt számomra az, hogy ki, miért és hogyan torzít, de én ezzel nem nagyon akartam foglalkozni. Azt próbáltam meg képviselni és most is ezt az álláspontot képviselem minden korszakot illetően, amíg élek, amíg aktív vagyok, hogy szólaljanak meg az ismeretlen kortársak általunk. Tehát emeljük be őket az elfelejtett vagy elfojtott zónából, emeljük be őket a szakmai nyilvánosságba! Már csak azért is, mert mennyiségi alapon ők mindig többségben vannak. Tehát az ő tapasztalatuknak éppúgy megvan a joga, mint bármelyik másiknak. A kutató felelőssége, hogy őket beemelje a szakmai nyilvánosságba. Ha az ember társadalomtörténet-kutatónak vallja magát, akkor az végképp a kötelessége, hogy mennyiségi alapon is tudja az állításait igazolni. Ez volt az egyik fontos szempont. A másik az, amit folyton érzékeltem, hogy ezek lényegében „siker” tabusítástörténetek, amelyek akár a kollektivizálás kapcsán máig jelen vannak, tehát van ennek egyfajta idézőjelbe tett, pozitív értelmezése. Úgy értem, hogy az adott pártállami kommunista diktatúra fenntartói, működtetői szempontjából volt sikeres a tabusítás. Mindig rá kell kérdezni a miertre, hogy ez miért történhetett így. Ennek kapcsán egy másik munka, amiben közösen, veled együtt vettünk részt, a *Váltoállítás* című kötet, ami a Vidéktörténeti Témacsoport¹² megalakulásától kezdve központi téma lett.¹³ Szerintem mi sem gondoltuk még ott az elején, 2014-ben, hogy most másokat idézve, ilyen átütő lesz a mondanivalónk. Merthogy szerintem, ha nem is beszéltük ezt ki a kutatócsoporton belül, de arra kellett rájönnünk, hogy igazából 1945 történéseit ilyen alulnézeti, tapasztalattörténeti szempontból, ilyen mértékű rendszeres alap kutatásokon keresztül, még senki nem vizsgálta. Szerintem ezért lett ennek a kötetnek ilyen ereje, és ez így van rendjén. Most már bekerült ilyen módon az ezzel kapcsolatos művek sorába, de azért emlékezhetünk azokra a *Rubiconon* belüli, online felületen olvasható furcsa, ideges megnyilvánulásokra. Én ehhez úgy álltam 2000 tájától, hogy a jelenkortörténet-kutatásnak – kicsit humorosan kifejezve – egy nagy akadálya, problémája van, az, hogy túl sok a túlélő, velem együtt. Tehát valaki állandóan megsértődik, másképpen emlékeznek dolgokra, ez természetes velejárója ennek a kérdéskörnek.

12 A Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának (MTA BTK) együttműködésével állították fel 2014 őszén a MTA Vidéktörténeti Témacsoportot Ö. Kovács József vezetésével. <http://www.videktortenet.hu/hu>

13 Csikós Gábor, Kiss Réka, Ö. Kovács József (szerk.): *Váltoállítás*. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.

Nyilván ez akkor számít igazán, hogyha netán egzisztenciálisan is érint, a munkahelyed, a státusod, a beosztásod kerül veszélybe. Voltak egyértelműen nehezebb időszakok személyesen, számomra is. Ugyanakkor mindig tudtam – és nem szeretném ezt nagyképűen megfogalmazni, remélem, nem így hangzik –, hogy nekem van „igazam”. Az persze zavart, hogy az energiám jó részét ilyen buta vitákra kellett fordítanom.

– A Váltóállítás kötet egyik legfontosabb mondanivalója az, hogy az 1945 és 48 közötti időszak mennyire nem volt demokrácia, a szovjet megszállók az első pillanattól kezdve, a kommunisták felhasználásával a totális berendezkedésre törekedtek. A kötetnek nagyban sikerült ehhez a vitához, állásponthoz érveket, tényeket felsorakoztatnia. Szerinted a szakmai közvéleménybe mikorra megy ez át?

– Ezzel kapcsolatban én általában azt tapasztaltam, hogy akit ez az igazolt vélemény, állítássorozat annyira zavar, az valószínűleg nem fog megszólalni, hanem ez majd úgy lassan a helyére kerül, és ez szerintem így van rendjén.

– A kollektívizálással kapcsolatosan is nagyjából ez a helyzet?

– Így van. Ezzel kapcsolatban is így gondolom, volt nem egy nyilvános, meg más módon megnyilvánuló ellenvélemény, nevezhetem időnként betartásnak is, tudomásul vettem, hogy ez vele jár. Vele jár, hogyha az ember ennyire „hivatalos” ellenszélben dolgozik, de én bízom abban, hogy az igazolt véleménynek, a tudományos munkának végül helye van.

– Komoly eredménynek tartom azt, hogy a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) és az MTA BTK együttműködésében a Vidéktörténeti Témacsoport létre tudott jönni, és a közös kutatásokba, munkába sok fiatal kutatót sikerült bevonni, megmozgatni, kutatási témákat adni nekik, orientálni őket. Mennyire látod ezt egyfajta iskolateremtésnek?

– Örölnék, ha ez így lenne. Szerintem ez így alakul, főként, mert Horváth Gergely Krisztián ezt még jobban csinálja, ebben egészen biztos voltam.¹⁴ Azért is kértem a döntéshozókat, hogy őt az elejétől vonjuk be. Azt reméltem, hogy a vidék története bekerülhet az akadémiai nyilvánosságba. Ezt megerősítette az, hogy a Vidéktörténeti Témacsoportot föl vállalta Fodor Pál az MTA BTK főigazgatója és a munkatársai is, valamint az, hogy a NEB részéről Kiss Réka, a NEB elnöke is az ügy mellé álltak. Mindig próbáltunk úgy hozzáállni ehhez, hogy a szakmai mondanivalónk, a munkásságunk kell, hogy döntő legyen ezekben a furcsa vagy nem is olyan furcsa vitákban. Megjegyzem, hogy tapasztalatom szerint messze többségben volt a támogatói kör már kezdettől fogva. Ehhez párosult az, hogy lehetőleg próbáltunk minél fiatalabb kutatókat toborozni, mert az eleve adhat egy perspektívát, közös motivációs bázist, és ez szerintem működik is. Abban egészen biztos vagyok, hogy nem 1948 volt a fordulat éve. Én ezt egyébként soha nem vettem komolyan, de tudományos muníciót ehhez nem tudtunk igazán szolgáltatni, szerintem ezzel a kötetrel most sikerült. Nem véletlenül

14 A Vidéktörténeti Témacsoport vezetését 2017-ben Horváth Gergely Krisztián vette át.

használok én is tudatosan azt a kifejezést, hogy leplezett kommunista diktatúra, amivel gyakorlatilag 1945 novemberéig, amíg a választások nem történtek meg, a legfontosabb hatalmi pilléreket kiépítették. Most nem akarom ezeket ismételni, a kulcspozíciók elfoglalásától a földreformként beállított földelkobzásig és földosztásig, ami az egyik legfontosabb tett volt az egész rendszer megváltoztatása szempontjából. Erről is szólnak ennek a közel 800 oldalra dagadt munkának a tanulmányai. Tehát aki ebben kételkedik, az próbáljon meg mást ezzel kapcsolatban letenni az asztalra.

– Hogy látod a helytörténet-, a vidéktörténet- vagy a lokális történetírás helyzetét manapság? Most már úgy is kérdezlek, mint a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettesét, aki a megyei levéltári hálózatért felel, azt felügyeli. A helytörténet-kutatás fő motorjai régóta a levéltárak és az ott dolgozó kutatók. Úgy is kérdezlek, mint egyetemi tanárt, és mint a Vidéktörténeti Témacsoport korábbi vezetőjét, hol tartunk ma Magyarországon, elindult egyfajta, modern értelemben vett lokális történetírás?

– Más, többnyire elszigetelt munkásság mellett a Vidéktörténeti Témacsoport szerintem az egyik pillér lehet. De ez csak akkor intézményesül, ha a témakörrel megfelelő szinten, az egyetemeken foglalkoznának. Tehát ha megint bekerül az egyetemi képzésbe. Ha így közelítjük meg az általad megfogalmazott kérdést, hogy mikor válik ez úgymond tudománnyá, ahogy a 19. század elején a történetkutatás is tudománnyá lett, amikor elkezdtek tanítani Berlinben az 1810-es években, tehát kialakultak az intézményes formái. Most a lokális történetnek nincsenek meg az egyetemi oktatásban – ezt mint oktató is látom – az intézményes alapjai. Ehhez valóban egyfajta szemléletváltozásra van szükség az egyetemeken is, hogy bekerüljön a megfelelő helyre. Abszolút ott lenne a helye. A hagyományos és modern módszerek megismerésére és a konkrét terekben való vizsgálatra szükség van, egy diák számára eleve csak ez lehet egy életszerű kihívás. Tehát továbbra is hatalmas tévedésben vagyunk, vagy vannak sokan. Szerintem mi valójában nem az adott ország történetével foglalkozunk, hanem az abban az országban élt, az adott korban élt emberek történeteivel, amelyek mindig egy konkrét térhez, egy konkrét helyhez és időponthoz kötődnek, és főleg egy diák, leginkább ezt tudja értelmes módon átlátni. Praktikus okokból is úgy látom, hogy azokkal a diákokkal, akikhez van közöm, egy idő után értjük egymást, és a kutatásaikban egy általános jelenséget nézünk meg konkrét helyi forráscsoporton keresztül, és abból esetleg ugyanúgy meg lehet fogalmazni általános következtetéseket. Módszertanilag ennek vagyok a híve. Ha mi ezt normálisan föl szeretnénk építeni, ahhoz több intézménynek, erőnek az összefogására lenne szükség, hogy beemeljük a hivatalos tanrendbe. Már nem úgy, mint helytörténet, mert az a meggyőződésem, hogy azt inkább lesöpörnék. Ennek az is az oka, hogy az 1945-től kezdődő kommunista nyelvhasználat politikai ideológiává degradálta a helytörténetet is, mondván, hogy nem kell helytörténet, illetve az zavaró tényezőnek számított, mert ott van a „tudományos szocializmus”. A 70-es évektől kezdett éledezni újra az igényesebb helytörténet, de volt egy nagy törés, és szerintem ez máig jelen van.

– Talán az, hogy helyben, mikroszinten eltűnik az ideológia szerepe, és csak a valóság marad...

– És nagyrészt megbuknak a bármilyen ideológiai irányból jövő elméleti modellek. Én azt gondolom, több szociológus megfogalmazásával egyetértve, hogy valójában a testi cselekvéseinkhez legközelebb álló dolgok számítanak, tehát az adott helyhez, térhez kötődő dolgok számítanak leginkább, és nekünk ebből a perspektívából érdemes ezt szemlélni. Rengeteg igényes, jó munka van, az MNL-en belül is, de itt is az a hatalmas feladat – ha egyáltalán meg lehet ezt tenni –, hogy ezeket az erőket hasonló témacsoportok mentén megszervezzük. Ezt már felvettem hivatalosan is, egy-két lépést már tettünk is, de minden ilyen „újításnak” sok-sok időre van szüksége.

– A Vidéktörténeti Témacsoport és a levéltárosok között van némi átfedés, átjárás.

– Így van. Azért is vállaltam el az MNL főigazgató-helyettesi pozíciót – ha úgy tetszik, inspiráltak –, hogy ezt, ebben az értelemben is egy értelmes feladatnak látom.

Köszönöm szépen a beszélgetést!